

BEKTAŐI FIKRALARININ FRANSA YOLCULUĞU: LES CONTES DE BEKTACHİ¹

Suna TİMURAĐILDERE²

ÖZET

Türk mizahı yüzyıllardan beri Batı'da özellikle de Fransa'da birçok araştırmaya konu olmuştur. Mizah kültürümüzde ayrıcalıklı bir yere sahip olan Bektaşî fıkralarının, gülmece kuramları açısından da oldukça zengin bir araştırma konusu sunan ustaca kurgulanmış olay örgüleri, Türk okuru kadar çeviri yoluyla Fransız okurunun da ilgisini çekmektedir.

Ali Ekber Başaran tarafından Türkçe ve Fransızca olarak iki dilde kaleme alınmış ve Fransa'da Dünya Efsaneleri derleme dizisi çerçevesinde Contes de Bektachi-Bektaşî Fıkraları başlığı altında yayınlanmış olan eser, kültürlerarası bir köprü görevini üstlenmektedir. Nitekim eserde yer alan Bektaşî fıkralarının önemli bir kısmı Bektaşîlik öğretisinin derin izlerini taşımaktadır ve okuyucusunu güldürürken düşündüren bir içeriğe sahiptir. Söz konusu öğretinin farklı dil, din ve kültüre ait okurlara aktarımı kültürlerarası iletişimin en önemli yapı taşlarından birini oluşturmaktadır. Bu nedenle söz konusu makalede, Bektaşî fıkralarının çevirileri gülmece dili ve kültürel öğelerin Türkçeden Fransızcaya aktarımı açısından örneklerle incelenmiştir.

Anahtar sözcükler: Fransa'da Türk mizahı, Bektaşî fıkraları, mizah metinlerinin çevirisi.

THE JOURNEY OF BEKTASHI JOKES IN FRANCE: LES CONTES DE BEKTACHİ

ABSTRACT

Turkish humor has been a topic of research in the West, especially in France for centuries. Having an important role in our culture of humor, Bektashi jokes' storylines, which provide a considerable amount of research opportunities in terms of humor theories and which are constructed masterfully attract French readers' attention with the help of translation, as well as the Turkish readers.

Ali Ekber Başaran's work, which was written in two languages, namely Turkish and French, and which was published in the collection of World Legends in France with the title of Contes de Bektâchî-Bektaşî Fıkraları functions as a bridge across cultures. Thus, most of the Bektashi jokes in the book have the traces of Bektashi principles and their content leads the reader to

1 Başaran, A.E, *Contes de Bektâchî-Bektaşî Fıkraları*, La légende des mondes, Harmattan, Paris, 2005.

2 Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, sunaa@gazi.edu.tr.

think while laughing. The transmission of the aforementioned principles to the readers from different languages, religions and cultures religions and cultures form the core element of intercultural communication. Hence, in the article in question, the translations of Bektashi onectodes have been looked into in terms of the language of humor and the transmission of cultural elements from Turkish to French through several samples.

Keywords: Turkish humor in France, Bektashi onectodes, translation of humorous texts

GİRİŞ

Her milletin sözel kültürel mirasında yer alan fıkralar, milletlerin toplumsal ve kültürel bakış açısını nükteli bir biçimde yansıtan özlü ve kısa hikâyelerdir. Genellikle fıkralar kahramanlarının adlarıyla veya söz konusu kahramanların mensubu oldukları topluluğun adıyla anılırlar. Örneğin; Nasrettin Hoca, İncili Çavuş, Temel fıkraları veya Laz, Bektaşî fıkraları gibi.

Özünü'nün de belirttiği gibi, her milletin kendine göre politik, ekonomik, toplumsal ve kültürel görüşleri vardır ve bunlar toplum içinde aynı görüşleri paylaşmayanlar tarafından eleştirilebilir. Eleştiriler, bazen fıkralar biçiminde ince bir yergi olarak görülebilir. Milletler, fıkralar aracılığıyla, ulusal niteliklerini belirleyen politik, ekonomik, toplumsal ve kültürel görüşlerine ters düşen başka toplumlara da gülerler. Fıkralar, gülmecenin başlıca konusu olup akla gelebilecek her çeşit söz sanatını içermelerinin yanı sıra, milletlerin kültür varlıklarını belirleyen yapılarını da yansıtır. Bütün bu yapılar iletişim aracı olan dil tarafından dinleyici/okuyucuya ulaştırılır. (1999:94)

Fıkra kültürümüzde ayrıcalıklı bir yer tutan Bektaşî fıkraları, Türk toplumunun dinsel hoşgörüsünü ve kültürel çeşitliliğini yansıtmaya açısından da önemlidir. Türk fıkralarının ince mizahı ve kültürel zenginliği, XVII. yüzyıldan itibaren Batılıların da ilgisi çekmiş ve çevirileri yapılmıştır. İstanbul Fransız Dil Öğlanları Okulu öğrencilerinden Fornetty ve Roustand, 1742 yılında *Histoires, contes et fables* (Hikâye, masal ve fabller) başlıklı eserlerinde Türkçeden Fransızcaya aralarında Bektaşî fıkraların da bulunduğu birçok mizahi hikâye çevirmişlerdir (Berthier 1997, Hitzel 1995). Fransızcaya en çok çevrilen Türk fıkraları hiç kuşkusuz Nasrettin Hoca başlığı altında toplanan fıkralardır (Bk. Gentizon 1930, Batu 1986, Kabacalı 1998).

Gentizon, 1930'da Fransızca olarak kaleme aldığı *Esprit d'Orient* (Doğu Nüktesi) adlı eserinde, Türk mizahını, sade ve uysal olmasının yanı sıra, daha sert çizgilere alışmış bir yabancıya rahatlıkla algılayamayacağı, buna karşılık, Müslüman veya Hristiyan bir Doğulu tarafından çok çabuk kavranabilen bir mizah türü olarak betimler. Gerçekçi, iyimser, disiplinli ve otoriteye karşı son derece saygılı olan Türk halkının, olası kınama ve cezalardan kurtulmak amacıyla mizahının alaycı çizgisini yumuşattığını, ancak yine de bu sınırlar içerisinde, her tür güce ve özellikle de dinsel otoriteye ustaca taş atmaktan da geri kalmadığını vurgular. Söz konusu olgunun, geçen yüzyılda yanlı olarak yazılan ve Türk

halkını, duyumsamaz ve dolayısıyla kaderci ve bağnaz olarak betimleyen kitaplardan tanıyan herhangi birini şaşırtabileceğini belirtir. Oysa kitabında yer alan fıkraların çoğunluğunun, bu durumun tersini kanıtladığını belirterek bu bağlamda Türklerin özgür düşünceye ve manevi yaşamlarındaki bağımsızlıklarına olan düşkünlüklerinin altını çizerek, Bektaşilik öğretisini söz konusu olgulara örnek olarak gösterir (Gentizon 1930).

Gülmece metni olarak fıkraların kültürlerarası aktarımı sorunu

Bir toplumun kültürünü bir başka toplumun kültürüne aktarmak çevirinin en önemli işlevlerindedir. Söz konusu işlem, kültürlerarası sağlıklı bir iletişimin ve etkileşimin ayrılmaz unsurlarından birini oluşturmaktadır. Başarılı bir çeviri ise, yazarın kaynak metin aracılığıyla kaynak okur üzerinde yarattığı etkiyi (bir başka deyişle Bektaşî fıkralarının Türk okuyucusu/ dinleyicisi üzerinde yarattığı etkiyi), çevirmenin çeviri yoluyla hedef okurun (bu çalışmada Fransız okurun) üzerinde yaratmasını zorunlu kılmaktadır. Fransızcada aynı etkiyi yaratmak ise, Türkçe yazılmış veya anlatılmış bir fıkrada kullanılan dil düzeyini, sözcük oyunlarını, lehçeleri, göndermelerde bulunduğu kültürel öğeleri, kısacası gülmece dilini oluşturan unsurların eşdeğerlerini bularak yansıtmak anlamına gelmektedir. Bu durum, çevirmenin her iki dile ve kültüre, fıkranın yapısına ve inceliklerine hâkim olmasını gerektirir. Gülmece dili çevirisinde sıklıkla karşılaşılan sorunlardan biri de gülmeceyi oluşturan ve kaynak dilde yer alan bir sözcüğün, bir kavramın ya da bir davranış biçiminin, hedef dil ve kültürde yer almaması sorunudur. Hatta evrensel olan bir sözcüğün yüklendiği kültürel anlam, dilden dile farklılık gösterebilir. Örneğin, Georges Mounin (1963), “kar” sözcüğünün, bir Fransız için en çok bir ya da iki çeşit kar yağışını ifade ederken, bir Eskimo için sayısız çeşitte kar yağışını ve kişinin zihninde birçok imgelemi çağrıştırdığını belirtir. (Timur Ağıldere, 2006:215)

Çeviri bilimi çalışmalarında önemli bir yer tutan kültürel öğelerin bir dilden diğer bir dile aktarımı sorunu, gülmece metinlerinde kendini daha da yoğun olarak göstermektedir. Zira kimi gülmece metinleri, belirli bir kültürel ögenin ekseninde kurgulanmış ve bu öge de gülmecenin kendisini oluşturmuştur. Eğer söz konusu ögenin hedef dilde eş değeri yoksa metnin veya söylemin gülmece yapısının hedef dilde yansıtılması oldukça güçleşir. Bu nedenle genel kanı, kültürel öğelerin gülmece etkisi yarattığı fıkraların belirli bir anlam kaybı olmaksızın hedef dile aktarılamayacağı yönündedir.

Bu çalışmamızda inceleyeceğimiz Türkçeden Fransızcaya çevrilmiş Bektaşî fıkralarının gülmece unsurunun temelini kültürel öğeler oluşturmamakla birlikte, hikâyenin arka planında yer almaları açısından önemlidirler. Bir başka deyişle, fıkrada yer alan kültürel öğeler gülmecenin özünü oluşturmamasına rağmen, Fransız okurun metni bütünüyle anlaması bakımından kaynak metinden hedef metine aktarılması aşamasında, üzerinde titizlikle durulması gereken bir olgudur.

Bektaşî fıkralarında olay örgüsü, çoğunlukla Osmanlı dönemi Türk toplumunun dinsel, siyasi ve kültürel çevresinde geçmektedir. Fıkranın başkahramanı Bektaşî tipi, kendine özgü ve nükteli konuşma diliyle, fıkranın diğer kahramanı ile ince bir alayla, karşılıklı atışırken

ister istemez Osmanlı-Türk kültürüne sayısız göndermelerde bulunmaktadır. Dolayısıyla Fransızcaya çevrilmiş fıkraların incelemesine geçmeden önce, Bektaşî fıkralarının başkahramanı olan Bektaşî tipinin üzerinde durmanın faydalı olacağı kanısındayız.

Yıldırım, Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları adlı kapsamlı eserinde Bektaşî tipini şu ifadelerle betimlemektedir: “Bektaşî, sanıldığı gibi ağzı içkili, küfürlü, fütursuz, açık saçık konuşan, sarhoş bir insanı temsil etmez; çünkü fıkralarda yer alan bütün unsurlar, fıkra tipleri de dâhil olmak üzere, anlatılmak istenen gerçeğin ortaya çıkması için, içtimai zekâ veya ortak yaratıcılık saikiyle seçilmiş birer vasıttan başka bir şey değildir.” (1999:XVII)

Boratav ise, Bektaşîlik ve Bektaşî Fıkraları Üzerine Birkaç Söz başlıklı çalışmasında Bektaşî fıkra tipini, taassuba, katılığa karşı hoşgörüyü temsil eden bir tip olarak tarif eder ve zaman içinde belli bir zümreyi temsil etme sınırlarını aşarak cemiyetin daha büyük ve geniş çevrelerinin benimsediği, sevdiği bir fıkra tipi hüviyetini kazandığını ifade eder. (aktaran Yıldırım 1999:29)

Gülmecenin temel taşlarından olan fıkralar genellikle başlıca dört gülmece kuramı ekseninde çözümlenmeye çalışılır. Söz konusu kuramlara kısaca değinmek gerekirse; Hobbes’un geliştirdiği üstünlük kuramı, Kant ve Bergson’un öncülüğünü yaptığı uyumsuzluk kuramı, Freud’un ortaya koyduğu psikoanalitik kuram ve son olarak da Bateson’un öncülüğünde geliştirilen kavrama kuramı olarak özetlenebilir.

Çalışmamızda yer alan Türkçeden Fransızcaya çevrilmiş örnekler incelenirken yukarıda sözü edilen uyumsuzluk kuramından yararlanılacaktır. Kurama göre, dinleyici ya da okuyucuda, olayların nasıl sona ereceğine ilişkin beklentiler vardır. Olaylar beklenin dışında geliştiği zaman, insanlar bir çeşit şoka uğrarlar. Umulanın karşıtıyla karşılaşıldığında, o sonuç insanların gülmesine neden olur (Özünlü 1999: 21).

Aşağıda yer alan ve en bilinen Bektaşî fıkralarından biri olan gülmece metni, uyumsuzluk kuramına iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Örnek 1

O kadar memnun oldu ki!

Bektaşî’ye:

—Erenler, Ramazan geldi, gidiyor; bari kendisini memnun edebildin mi? demişler.

—O kadar memnun oldu ki, seneye on gün erken gelecek, demiş. (Özertim 1975, Yıldırım 1999)

Genellikle Bektaşî, oruçla arası pek hoş olmayan bir fıkra tipi olarak karşımıza çıkar. Ramazan ayı burada kişileştirilmiş, bir başka deyişle, soyut olan bir kavrama insanlara özgü nitelikler verilmiştir. Örnek 1’de, Ramazan ayı, ağırlanmasına özen gösterilen değerli bir konuk

olarak sunulmuŐ ve Bektaşi'ye bu önemli konuğu layıkıyla memnun edip edemediği, ince bir alayla sorulmuŐtur. Okuyucunun veya dinleyicinin zihninde, söz konusu soruya yanıt olarak olayın kahramanın Ramazan ayında oruç tutmadığı ve dolayısıyla söz konusu önemli konuğu iyi ağırlayamamanın verdiği utancın yer alacağı beklentisi belirir. Ancak, Bektaşi hicri takvime göre her yıl bir önceki yıldan yaklaŐık olarak on gün önce gelen Ramazan ayının, bu özelliğine ustaca bir göndermede bulunarak seçkin konuğunu memnun ettiğini belirtir. Bu beklenmedik ve bir o kadar da zekice kurgulanmış yanıt, okuyucu veya dinleyiciyi hem ŐaŐırtır hem de güldürür.

Bektaşi fıkralarının, uyuşmazlık kuramının ortaya koyduğu beklenen sonucun tersi olma özelliği, diğer kültürlerin fıkralarında da sıklıkla göze çarpan bir unsurdur. O nedenle, başka bir dile bu fıkraları aktarırken hikâyenin söz konusu özelliğinin anlamsal düzeyde korunmasına dikkat etmek gerekir.

Bektaşi fıkralarının Türkçeden Fransızcaya çevirisine bir rnek: Contes des Bektachi

Daha önce de belirtildiği gibi, Türk mizahı XVII. yüzyıldan itibaren Avrupalıların ilgisini çekmiŐtir. Özellikle, Fransız seyyahlar ve tercümanlar, Ramazan ayında oynanan Karagöz gölge oyununa yoğun ilgi göstermiŐ ve söz konusu oyunun bazı bölümlerini Fransızcaya çevirmek suretiyle Batılı okuyucularına tanıtmıŐlardır. Türk fıkralarının Türkçeden Fransızcaya ilk toplu çevirilerini, 1669 yılından itibaren tercüman olmak üzere İstanbul Dil Oğlanları Okulu'na gönderilen Fransız uyruklu öğrenciler yapmıŐlardır (Bk. Berthier 1997, Hitzel 1995). Türk mizahını tanıtıcı eserler arasında, 1930 yılında Paris'te dördüncü basımı yayımlanan Gentizon'un L'esprit d'Orient (Doğu Nüktesi) adlı yapıtının yanı sıra Georgeon'un yönetiminde 1991'de Paris'te yayımlanan Humour Turc (Türk Mizahı) adlı antolojiyi de sayabiliriz. Adı geçen çalıŐmalar, daha çok Nasrettin Hoca fıkralarını yakından incelese de Bektaşi fıkralarının içeriklerinden de söz etmektedir.

Tamamı Bektaşi fıkralarından derlenmiŐ olan ve Türkçeden Fransızcaya yapılan bir çeviriye, ancak 2005 yılında rastlayabiliyoruz. Fransa'nın nl L'Harmattan yayınevi tarafından La Lgende des Mondes (Dünya Efsaneleri) başlıklı derleme dizisi, Güney Afrika kıtasından Balkanlar'a ve Asya'ya dek uzanan değişik milletlerin sözel halk kültürlerine mal olmuŐ hikyelerden oluŐmaktadır. Söz konusu kapsamlı hikâye dizisinde ise Türkiye'yi Contes de Bektachi- Bektaşi Fıkraları adlı eser temsil etmektedir.

Ali Ekber Başaran tarafından Türkçe ve Fransızca olarak iki dilde kaleme alınmış olan eser, en bilinen on sekiz Bektaşi fıkrası ile Hacı Bektaş Veli'nin zli sözlerinden oluŐmaktadır. Kitapta yer alan resimler ise Pnlope Paicheler tarafından çizilmiŐtir (Ek 1, Ek 2).

Türkçe ve Fransızca olarak hazırlanmıŐ kitabın gerek çizimleri gerekse mizahi ve kültürel içeriği, her yaŐtan okuyucuya hitap etmekle birlikte, özellikle Fransızca konuşan ülkelerde Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerin ve söz konusu ülkelerde yaşayan Türk vatandaŐlarının çocuklarının ilgisini çekebilecek niteliktedir.

Nitekim yazar da, eserin ön sözünde bu çalışmanın amaç ve hedefini şu ifadelerle açıklamaktadır: “Fransa’da, Türkiye halk kültürüne ilişkin çok az kaynak var. Hacı Bektaş, bu kültürün vazgeçilmez kişiliklerinden biridir. Bu derleme, anlam içeren bazı değerlerin gelecek kuşaklara aktarılması, kuşaklar arası ve de kültürlerarası ilişkilerin kurulmasına yardımcı olmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. (...) Değişik kültür ve kuşaktan okuyuculara ulaşmak amacıyla iki dilde yapılan bu çalışma, okyanusta sadece bir damla olacaktır.” (2005:12)

Bektaşî fıkralarında nükteli bir dille anlatılan dinsel hoşgörü ve farklı kültürlere saygı unsurlarının Türkçeden Fransızcaya aktarımını, Contes des Bektachi- Bektaşî Fıkraları başlıklı eserden alıntılanan örneklerle incelemeye çalışacağız.

Örnek 2

İmamı Kurtarmak

Bektaşî, Ramazan ayında dergâhın önüne bol mezeli bir sofraya kurar ve rakısını yudumlamaya başlar. Mahallenin imamı bunu görünce şaşkınlığa uğrar ve sorar:

—Derviş, sen ne yapıyorsun?

Bektaşî anlamamış gibi davranır.

—Teşekkürler, ben iyiyim, ya sen nasılsın?

İmam kızar:

—Birader, ben başka şeyden bahsediyorum. Ne yapıyorsun öyle?

—Hiç mideme bir ziyafet çekiyorum da. Eğer canın çekiyorsa gel. İyi mezelerim var.

—Ben tövbeliyim. Mezelerini kendine sakla!

—Öyleyse içki içme, sadece mezelerden ye.

İmam biraz gevşer ve der ki:

—Acaba iftar saati geldi mi?

—Ramazan topunu duyalı çeyrek saat oldu.

İmam kollarını sıvar ve mezelerin tadına bakmaya başlar. Öylesine acıkmıştır ki yediklerine bile pek dikkat etmez. Sonra da bir kadeh, iki kadeh bir kadeh daha rakı içer. Tam bu esnada Yeniçeri askerleri onları çevirirler.

—Ramazanda içki içmeye utanmıyor musunuz?

Onları mahkemeye çıkarırlar.

Hâkim, Bektaşî’ye sorar:

—Adın ne senin?

Bektaşî, yabancı bir lehçe takınarak cevaplar:

—Zavallı kulunuz ...

—Sen Ermenisin ha? Yan tarafa çekil.

İmama doğru döner:

—Senin adın ne?

—Ahmet.

—Bunu hücreye atın ve kırk sopa vurun.

BektaŐı, Yeniçerilerin dövdüğü imamın bağırtılarını duyunca hâkime doğru yaklaŐır.

—Efendi, bu durum beni çok etkiledi. Sizin cömertliğinizi ve dininizin büyüklüğünü anladım. Eğer kabul ederseniz Müslüman olmak istiyorum.

Hemen BektaŐı'ye kelimeyi Őahadet getirtirler ve ikisini de serbest bırakırlar. Mahkemeden biraz uzaklaŐınca, BektaŐı imama dönerek:

—Görüyorsun, imansız oldum kendimi kurtardım, Müslüman oldum seni kurtardım!
(2005: 36)

Sauver l'Imam

Pendant le mois de *Ramadan*, Bektachı installa une table devant le *Dergâh*, avec toutes sortes de *mézés*, et commença à son *raki*. *L'imam* du quartier le vit et le questionna avec inquiétude :

-Que fais-tu *Derviche* ?

Bektachı fit semblant de ne pas comprendre.

-Merci, je vais bien, et toi, comment vas-tu ?

L'imam se fâcha :

-Mon cher, je parle d'autre chose. Qu'est-ce que tu fais ?

-Rien, j'offre une fête à mon estomac. Si tu en as envie, viens. J'ai de bon *mézés*.

-Je suis en pénitence. Garde tes *mézés* pour toi !

-Ne bois pas, grignote juste des *mézés*.

L'imam se détendit un peu et demanda :

-Est-ce que *c'est l'heure de manger* ?

-Cela fait un quart d'heure que j'ai entendu *le bruit du canon du Ramadan* .

L'imam retroussa ses manches et commença à goûter les *mézés*. Il avait tellement faim qu'il avala tout sans trop faire attention. Il but également une gorgée de *raki*, puis une autre, encore une autre ... Tout à coup la patrouille des Janissaires les interpella.

-Vous n'avez pas honte de boire lors de Ramadan ?

Ils les amenèrent au tribunal.

Le juge demanda à Bektachı :

-Quel est ton prénom ?

Bektachı prit un accent étranger pour répondre :

-Votre pauvre créature ...

- Tu es arménien, hein ? Mets-toi de côté.

Il se tourna vers l'imam :

-Quel est ton nom ?

-Ahmet.

-Mettez-le dans une cellule et donnez-lui quarante coups.

Bektâchi entendit les cris de l'imam sous les coups des Janissaires. Il s'avança vers le juge :

-Efendi, cette situation m'a beaucoup touché. J'ai compris votre générosité et la grandeur de votre religion. Si vous acceptez, je souhaiterais devenir musulman.

Aussitôt, ils lui firent répéter la sourate du Coran et ils les libérèrent tous deux. Au moment de quitter le tribunal, Bektâchi se tourna vers l'imam :

-Tu vois, je suis devenu infidèle et je me suis libéré, je suis devenu musulman et je t'ai libéré.
(2005 :37)

"İmamı kurtarmak" başlıklı fıkra, incelenen eser içerisinde yer alan on sekiz fıkra arasında, içeriğinde en fazla Osmanlı-Türk dini ve gündelik yaşamına özgü kültürel öge barındıran fıkradır.

Hedef okur kitlesi ve metin türüne göre çeşitlilik göstermekle birlikte, kültürel öğelerin aktarımında başvurulan çeviri stratejilerini; çeviride eşdeğerlilik, metin içi açıklama, dipnot biçimde açıklama ve uyarılama olarak kısaca özetleyebiliriz.

Contes des Bektachi- Bektaşî Fıkraları başlıklı eserde yer alan İslam dinine ve Osmanlı topluma özgü öğelerin Türkçeden Fransızcaya aktarımında, çevirmen, uyarılama stratejisini kullanmayarak, Türkçe sözcükleri hedef metinde Fransızca okunuşlarıyla yazıp dipnot olarak Fransızca olarak açıklama yoluna gitmiştir. Söz konusu uygulama, gülmece metinleri çevirisinde sıklıkla karşılaşılan bir çeviri stratejisi olmamakla birlikte, çevirmenin kitabının ön sözünde de açıkladığı gibi, Türk kültürünün Fransız okuruna tanıtılması açısından önemlidir.

Örnek 2'de yer alan ve italik olarak belirtilen "dergâh" sözcüğü Türk Dil Kurumu³sözlüğünde "tarikattan olanların barındıkları, ibadet ettikleri ve törenler yaptıkları yer, tekke" olarak açıklanmıştır (TDK 2005). Fransızca çevirisinde ise sözcük metin içerisinde aynen korunarak, dipnot olarak "dergâh, le lieu Saint où les croyants se rencontrent » Fransızca açıklamasına çevirmen notu olarak yer verilmiştir. Söz konusu dipnotu Türkçeye kelimesi kelimesine çevirirsek, " inananların buluştuğu kutsal mekân" genel ifadesine ulaşılmaktadır ki "dergâh" sözcüğünün "tarikat" kavramı, bir başka deyişle Bektaşîlik kavramıyla ilişkilendirilen anlamsal bağı, söz konusu dipnotta kaybolmuştur. Yine, İslam dinine özgü ve Fransız dilinde de var olan " ramazan, imam, derviş" gibi sözcükler hedef metin içerisinde " ramadan, imam, derviche" olarak korunmuşlardır. *Larousse Lexis'e*⁴ göre, Arapçadan Fransızcaya geçen "ramadan" sözcüğüne Fransızca kaynaklarda ilk olarak 1546 yılında, yine Arapçadan Fransızcaya geçen "imam" sözcüğüne ise 1560 yılında rastlanmaktadır. Farsçadan

3 Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2005.

4 Lexis Larousse de la Langue Française, Paris, 2002.

Fransızcaya geçen “derviche” sözcüğüne ise ilk defa 1536 yılında rastlanmaktadır. Fransız dilinde yüzyıllardan beri var olan ancak sıklıkla kullanılmayan söz konusu dinsel kavramların, Fransız okur kitlesine yabancı geleceği düşüncesiyle, çevirmen dipnot şeklinde açıklamak yoluna gitmiştir. Türk yemek kültürüne özgü kavramlar ise yine yukarıda belirtilen dipnot uygulamasıyla Fransız okura aktarılmıştır. Kaynak metinde yer alan “iftar” sözcüğü ise Fransızcaya Arapçadan geçmiştir ve bu sözcüğe Fransız kaynaklarında ilk defa olarak 1878 yılında rastlanmaktadır (Larousse Lexis 2002). İftar sözcüğü, Fransızcada birebir karşılığı olmasına karşın, yaygın olarak kullanılan bir sözcük değildir, o nedenle çevirmen hedef metinde söz konusu sözcüğü “c’est l’heure de manger” (yemek yeme vakti) olarak metin içerisinde açıklama yoluna gitmiştir.

Fransızca kaynaklarda ilk defa 1664 yılında rastlanan ve Fransızcaya Türkçeden geçen “raki” sözcüğü Fransızca metinde “raki” ifadesiyle yer almıştır. Ancak Fransızcada yer almayan “meze” sözcüğü ise hedef metinde Fransızca okunuşuyla korunarak, dipnotta “mézé, nom de hors d’œuvre turcs” (meze, Türk ordövrlerinin adı) ifadesiyle açıklanmıştır. Bilindiği gibi, ordövr Fransızcadan Türkçeye geçmiş ve “ yemekten önce sofraya getirilen soğuk yiyecekler, çerez, meze” (TDK 2005) anlamına gelen bir sözcüktür, yine Türk Dil Kurumunun sözlüğüne göre meze sözcüğü “ içki içilirken yenilen yiyecek” anlamına gelmektedir. Fransızca açıklamada “içki içilirken yenilen yiyecek” ifadesi yer almamıştır, oysa kaynak metinde “raki” ve “meze” sözcüklerinin anlamsal alanı alkollü içki kavramına, dolayısıyla da kutsal Ramazan ayında Bektaşî tarafından caminin karşısında kurulan çilingir sofrası sözcüğünün tezatlığına, bir başka deyişle uyumsuzluğuna vurgu yapılmaktadır. Söz konusu vurgu, hedef metinde az da olsa hafiflemiş, ancak fıkranın kahramanın içki içme eyleminin bulunduğu zaman ve mekânla olan uyumsuzluğu ve bunun getirdiği gülmece etkisi Fransızca metinde kaybolmamıştır.

Türkçe metinde yer alan ve Bektaşîlik kültürüne göndermede bulunan kültürel ve dinsel öğelerin hedef metinde anlamları genel olarak korunmuş ve Fransız okura dipnot ve metin içi açıklamalarla sunularak, metnin gülmece yapısının hedef metinde de korunması sağlanmıştır.

Söz konusu hikâye gülerken düşündürülen fıkra metin türüne güzel bir örnek oluşturmaktadır. Yıldırım’ın da vurguladığı gibi, [Osmanlı döneminde] Ramazan günü sokakta alenen oruç yiyenler şiddetle cezalandırılırdı. Oruçla alakalı fıkralarda, Osmanlı cemiyetinde oruç tutmayanlara karşı uygulanan şiddetli cezaların tepkileri görülür. Bu fıkralar, aynı zamanda devri yansıtan aynalar gibidir. Devlet memurlarının halka karşı insafsız tutumlarını bu fıkralardaki vak’alardan kolayca anlamak mümkündür (1999:47). Örnek 2’de yer alan çeviri aracılığıyla, Fransız okur da tıpkı Türk okurun yüzyıllardan beri tanık olduğu gibi, Bektaşî fıkra-tipinin söz konusu cezaları keskin bir zekâyla ustaca hicvetmesine tanıklık etmektedir.

Örnek 3

Ahrette

Bektaşî, vaaz dinlemeye gitmiş. Hoca, vaazında içki içmenin bütün kötülüklerini, zararlarını sayıp dökmüş. Hatta içki içenlerin, dünyada içtikleri bütün içki şişelerinin boyunlarına asılı olarak *Sırat* köprüsünden geçeceklerini söylemiş.

Bektaşî sormuş:

—Hocam, boyuna asılan şişeler boş mu olacak dolu mu?

Hoca incecik köprüden dolu şişelerle geçilirken dengenin kolay sağlanamayacağını düşünerek:

—Elbette ki dolu olacak, diye yanıt vermiş.

Bektaşî:

—Hay ağzımı öpeyim Hocam, desene ahrette de *işimiz iş, yaşadık!* (2005:52)

Dans l'autre monde

Un jour, Bektachî alla écouter le sermon. L'imam expliquait les méfaits de l'alcool. Il racontait que ceux qui consommeraient de l'alcool passeraient le pont de « sırat » avec toutes les bouteilles consommées accrochées au cou.

Bektachî demanda :

-Mon guide, ces bouteilles qui seront accrochées au cou, seront-elles vides ou pleines ?

L'imam réfléchit un instant et se dit que pour passer le pont de « sırat », il serait encore plus difficile de garder l'équilibre avec les bouteilles pleines.

-Evidemment elles seront pleines !

Bektachî :

-Que j'embrasse ta bouche mon Guide, d'après toi, quel bonheur ! Nous aurons tout autant de plaisir dans l'autre monde ! (2005 : 53)

Yukarıdaki örnekte yer alan fıkranın gülmece unsuru ise, yine Bektaşî fıkrası tipinin içkiye olan düşkünlüğünden yola çıkılarak kurgulanmıştır. Burada da uyuşmazlık kuramının yansıması hemen göze çarpmaktadır. Fıkranın ikinci kahramanı olan hocanın içki kullananların, dünyada içtikleri bütün içki şişelerinin boyunlarına dolu bir biçimde asılı olarak sırat köprüsünden geçecekleri” abartılı savına karşılık Bektaşî'nin “Hocam, desene ahrette de *işimiz iş, yaşadık*” beklenmedik yanıtıyla hocayı köşeye sıkıştırması, okur/dinleyicide gülmece etkisi yaratmaktadır.

Fransızca çevirisinde ise, dinsel bir kavram olan “sırat” sözcüğü dipnotla “Pont entre le paradis et l’enfer, très difficile à franchir d’après la croyance musulmane; il est plus étroit qu’un cheveu et plus trachant qu’un épée.” (Müslüman inancına göre, cennet ile cehennem arasında yer alan, saç kılından ince, kılıçtan keskin ve geçilmesi çok güç olan köprü) olarak açıklanmıştır. Son tümcede yer alan “ağzını öpeyim” deyimini ise Fransızcaya kelimesi kelimesine “que j’embrasse ta bouche” olarak çevrilmiştir. Bilindiği gibi, deyimlerin bir dilden diğerine aktarımı, çeviri işlemi sırasında karşılaşılan önemli sorunların başında gelmektedir ve genellikle eşdeğerleri ile hedef metne aktarılırlar. Çeviride eşdeğerliliği, Güttinger “özgün metnin, kendi dilinin okurunda uyandırdığı etkinin, çeviri dili okurunda uyandırabilmesi” olarak tanımlar (akt. Göktürk 1994:53).

Söz konusu deyim kelimesi kelimesine çevirisi, Fransız okuru şaşırtmakla birlikte hiçbir anlam ifade etmemektedir. “Ağzını öpeyim (veya seveyim)!” deyimini sevindirici bir söz söyleyene “ ne güzel söyledin” anlamında kullanılan bir deyimdir (TDK 2005) ; söz konusu deyim Fransızcada benzer anlam ve dil-kullanımsal özelliklerini içeren “à la bonne heure!” eşdeğer deyimini çeviri metninde kullanılmış olsaydı, hedef metindeki kelimesi kelimesine çevirinin yarattığı yadırgatıcı etki oluşmamış olurdu.

Yine de kaynak metnin gülmece etkisi hedef metinde de kendini göstermiştir, öyle ki Bektaşî fıkra-tipinin muzip bir dille hocayı zor durumda bırakıp, ahrette bile içkisinden vazgeçmemesi, Fransız okuru da gülümsetmektedir.

Örnek 4

Tanrı Büyük

Derviş Kazım, İstanbul Boğazı’nı geçmek için bir sandala biner. Yolculuk sırasında, aniden çıkan şiddetli rüzgar büyük dalgalara neden olur. Birinci dalga sandalı iyice sallar, ikincisi sandalı biraz havalandırır ve üçüncüsünde Derviş Kazım iliklerine kadar ıslanır. Endişeyle yerinden kalkar.

Sandal sahibi sakinleştirir:

—Korkmayın, Allah büyüktür!

—Allah’ın büyük olduğunu biliyorum, fakat bizim sandalımız küçük! (2005:30)

Dieu est grand

Un jour, Derviche Kazım prit une barque pour passer le Bosphore. Soudain, au cours du voyage, un vent fort se leva, soulevant de grosses vagues. La première vague secoua vivement la barque, la deuxième la souleva et à la troisième, Derviche Kazım fut trempé jusqu’aux os. Il se dressa, affolé.

Le passeur le rassura :

-N’ayez pas peur, Dieu est grand !

-Je sais que Dieu est grand, mais notre barque est petite ! (2005 :31)

Yukarıdaki fıkranın kahramanı Derviş Kazım'ın, kayıkçının vurdumduymazlığı ve tedbirsizliğini kaderci bir yaklaşımla "Allah büyüktür! "açıklamasıyla geçiştirmeye çalışmasına karşılık verdiği "Allah'ın büyük olduğunu biliyorum, fakat bizim sandalımız küçük!" umulmadık yanıtı, okuru hem güldürür hem de düşündürür. Fıkranın Fransızca çevirisinde de, fıkranın kahramanın içinde bulunduğu durumla kayıkçının tavrı arasındaki tezadin oluşturduğu gülmece etkisi, hedef okur üzerinde ustalıkla yaratılmıştır.

Bektaşî fıkralarında kaza ve kader ile ilgili konular ince bir nükte ile işlenmiştir, öyle ki akılsızlığın, tedbirsizliğin, tembelliğin, korkaklığın ve neme lazımcılığın sonunda karşılaşılan kötü durumları, kaza ve kadere bağlamanın mantıklı bir iş olmadığı ve bu tutumun hayat gerçeğine uymadığı anlatılmıştır. Adaleti veya adaletsizliği Tanrı'da değil, kendimizde aramız gerektiği vurgulanmıştır (Dursun 1999:43).

Örnek 5

Ham yaratık

Bektaşî, bahçesinde elma topluyormuş. Oradan geçen sofunun biri bir elma istemiş.

Bektaşî ona bir elma ikram etmenin memnunluğu içinde:

—Nasıl bir elma istersin? Tanrının yarattığını mı yoksa insanın ürettiğini mi?

—Elbette ki Tanrının yarattığını!

Bektaşî, ona bir yaban elması verir. Sofu, elmayı ağzına götürür; fakat ısırmasıyla tükürmesi bir olur.

—Elma değil, sanki turşu ekşisi!

Bektaşî, aşılı elmayı getirir ve der ki:

—Tanrı, yarattığını ham yaratır. Onların işlenmesi ve terbiyesini de kullarına bırakır. (2005:40)

Création brute

Bektâchi ramassait des pommes dans son jardin. Un dévot qui passait par là lui en demanda une.

Bektâchi était tout heureux de lui en offrir une :

- Quel genre de pomme veux-tu ? Veux-tu la création de Dieu ou le produit de l'homme ?

-Celui de Dieu, bien-sûr !

Bektâchi lui donna alors une pomme sauvage. Le dévot croqua dans la pomme et aussitôt il la recracha.

-Ce n'est pas une pomme, c'est une jarre pleine d'acide !

Bektâchi chercha une autre pomme, greffée, et lui dit :

-Quand Dieu crée ses créatures, elles sont à l'état brut et leur affinage c'est l'affaire de l'homme. (2005 : 41)

Yukarıda yer alan son örneğimizde ise okur, Mevlâna ve Mevlevilik öğretilerinin özünü oluşturan “hamdım, piştim, yandım” özdeyişleriyle buluşan Bektaşilik felsefesinin derin düşünce sisteminin nükteli bir yansımasıyla karşı karşıyadır.

Güzel’in de belirttiği gibi, Hacı Bektaş Veli *Makâlât* başlıklı eserinde *gönül*’ü bir şehre benzetir, şeytanî ve rahmanî olmak üzere iki sultandan bahseder. O’na göre, rahmanî olanı, şeytanî olana üstün kılmak gerekir. Rahmanî sultanın yardımcısı *iman*, şeytanî sultanın yardımcısı ise, *nefistir*. Rahmanî sultanın sıfatları olan “*ilim, cömertlik, ud ü hayâ, sabır, perhizgarlık, korku ve edep*” yukarıda sayılan nefsin kötü sıfatlarına üstün tutulmalıdır. Çünkü ancak bu şekilde yaratıcıya dönmek ve hakiki kul olmak gerçekleşecek, nefis “*kâmile*” sıfatına ulaşacaktır (1998:98).

Çevirmen, özgün metinde öğretici bir o kadar eğlendirici bir üslupla işlenen ve tasavvuf terbiyesinin esas aldığı ruhi olgunluk düşüncesini, Fransız okurun rahatlıkla kavrayabileceği biçimde aktarmıştır. Böylece, tasavvuf ve Bektaşilik öğretisinin temel taşlarından biri olan nefsi yenerek, bir başka deyişle kendini eğiterek, hakiki kul olmak olgusundaki derin anlam, Fransız okur kitlesine, mizahi bir üslupla aktarılmıştır.

Koestler’in *Mizah Yaratma Eylemi* başlıklı eserinde de belirttiği gibi “nükte” [witticism] sözcüğü, özgün anlamı yaratıcılık, icat etmek ustalık olan zekâ [wit] sözcüğünden türetilmiştir (1997:5). Bektâşi adı altında toplanan fıkralar keskin bir zekânın ürünü olan nükte bir başka deyişle gülmecenin en güzel örneklerini oluşturmaktadır. Söz konusu fıkralar, okuru/dinleyiciyi güldürürken düşündüren içeriklerinin yanı sıra, toplumun kimi kalıplaşmış dogmatik düşünce biçimlerine de mizahi bir üslupla meydan okumaktadırlar.

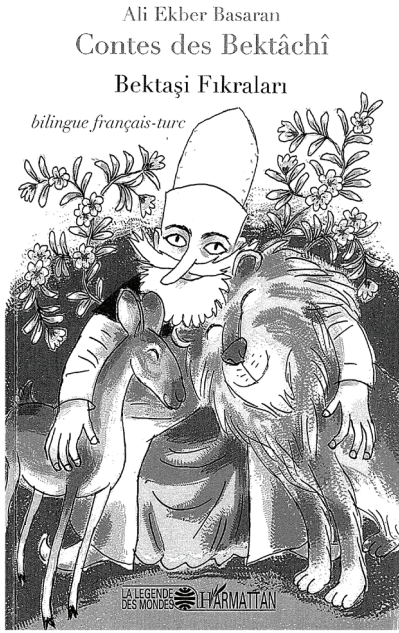
Sonuç ve öneriler

Contes de Bektachi- Bektaşî Fıkraları başlıklı eserde Türkçe ve Fransızca olarak yer alan Bektâşi fıkralarına konu olan insan sevgisini, dinsel hoşgörüyü öven ve toplumsal adaletsizliklere karşı yapılan nükteli hicivlerin verdiği ince mesajlar, çeviri yoluyla Fransız okura başarılı bir biçimde aktarılmıştır. Kültürlerarası köprü görevini gören yazar-çevirmen Ali Ekber Başaran ise, Anadolu halkının Batı’da pek de bilinmeyen gülen yüzü ve bilgeliğini, Bektaşilik öğretisini temel alan fıkralar aracılığıyla yansıtmıştır.

Ancak daha önce de vurguladığımız gibi, söz konusu eser Bektâşi fıkralarının bir derlemesi olmaktan öte, Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenler için de, kültürlerarası iletişim ve farkındalık becerilerinin geliştirilmesi bakımından önemli bir kaynak olma özelliğine sahiptir. Nitekim 2001 yılında Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni’nde önerildiği gibi, yabancı dil eğitiminde öğrenilen hedef dilin sosyokültürel yapısını yansıtan gülmece metinlerin kullanımı, öğrenen motivasyonunu destekleyici bir etkiye sahiptir. Dil eğitimcilerinin de altını çizdiği gibi okuma eğitiminde esas olan öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak ilgi çekici okuma metinlerini seçmektir (Aytas 2005, Porcher 2002).

Yıldırım'ın da vurguladığı gibi, "Bektaşî, cemiyet hayatında cereyan eden olayları tenkit ederken insanlara doğruyu, iyiyi, güzeli öğretmeyi ve düşündürmeyi gaye edinmiştir. Olayları gülünçleştirerek halkı eğlendirmeyi değil, güldürürken öğretmeyi ve eğitmeyi esas almıştır. (...) Bektaşî zeki, bilgili, hazır cevap, nüktedan ve sağduyu sahibi bir insandır. Halkın sesi, gücü, sağduyusu, aklı ve zekâsıdır" (1999: 38-39). Dolayısıyla, Türk halk kültürünün ortak mirası olan Bektaşî fıkralarının özünü oluşturan nüktedanlık, hoşgörü, sağduyu ve bilgelik gibi değerlerin çeviri yoluyla farklı kültürlerin genç kuşaklarına aktarılması, kültürlerarası sağlıklı iletişimin de ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır.

Ek 1

BAŞARAN A E., (2005). *Contes des Bektachi, Bektaşî Fıkraları*, Paris: L'Harmattan (kapak).

BAŞARAN A E., (2005). *Contes des Bektâchî, Bektaşî Fıkraları*, Paris: L'Harmattan, s.65.

Kaynakça

AYTAŞ G., (2005). “ Okuma Eğitimi”, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, C. 3, S. 4, ss . 461-470, Ankara.

AVRUPA KONSEYİ, (2001). *Un cadre européen commun de référence pour les langues : Apprendre, enseigner, évaluer : Guide général d'utilisation*, Strasbourg.

BAŞARAN A E., (2005). *Contes des Bektâchî, Bektaşî Fıkraları*, Paris: L'Harmattan.

BATU H., (1986). *Nasreddin Hodja, L'Humour Anatolien*, İstanbul: Can Matbaa.

BERTHIER A., (1997). « Turquerie ou Turcologie. L'effort de traduction des jeunes des langues au XVII.e siècle » *Istanbul et les langues orientales*, s. 283-317, ed. F.Hitzel, Varia Turcica XXXI, Paris : L'Harmattan.

GEORGEON F., (1991). *Humour Turc*, ed. Georgeon F., ANKA, Revue d'Art et de littérature de Turquie, Paris: Page et Image.

GENTİZON P., (1930). *L'Esprit d'Orient*, Paris: Les Editions G. Crès & Cie.

GÖKTÜRKA., (1994). *Çeviri: Dillerin Dili*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

GÜZEL A., (1998). *Hacı Bektaş Veli, Hayatı Eserleri ve Fikirleri*, Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Vakfı Yayınları.

HİTZEL F.,(1995). *Dil Oğlanları ve Tercümanlar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

KABACALI A., (1998). *Nasreddin Hodja*, çev. Grolier.P, İstanbul: Net Yayınları.

KOESTLER A., (1997). *Mizah Yaratma Eylemi*, çev. Sevinç Kabakçoğlu- Özcan Kabakçoğlu, İstanbul: İris Yayıncılık.

ÖZÜNLÜ Ü., (1999). *Gülmecenin Dilleri*, Ankara: Doruk Yayıncılık.

ÖZERDİM S., (1975). *Seçilmiş Bektaşî Fıkraları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

PORCHER L., (2002). “L'humour comme le tango: une pensée triste qui se danse...” *Humour et Enseignement des langues*, Paris: Clé International.

TİMUR AĞILDERE S., (2006). “Batıda Türk Gölge Oyunu ya da Karagöz'de yer alan Gülmece Dilinin Çevirisi Sorunu”, Somut Olmayan Kültürel Miras: Yaşayan Karagöz Uluslar arası Sempozyum Bildiriler Kitabı, s. 212-218, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Halkbilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.

YILDIRIM D., (1999). *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Bektaşi Figürleri